

התנהגות חברתית תקשורתית במצבי אינטראקציה טבעיים של ילדים ברצף
האוטיזם בתפקוד גבוה בגיל הרך

חיבור לשם קבלת התואר "ד"ר לפילוסופיה"

מאת:

אנהליה שפר

בית הספר לחינוך

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

אדר ב' תשע"ט

אוניברסיטת בר-אילן
בית הספר לחינוך
הספרייה

רמת גן

עבודה זו מוגנת ע"י זכויות יוצרים
This work is protected by copyright law

תקציר

רקע תיאורטי: התנהגויות חברתיות תקשורתיות של ילדים עם בני גילם הינן מרכיב מרכזי בהתפתחות ילדים בגיל הרך. לקות בתחום זה, מוגדרת כאחד ממאפייני הליבה של ילדים ברצף האוטיזם (Autism Spectrum Disorder- ASD). הלכות החברתית-תקשורתית של ילדים אלה, בולטת במידה רבה יותר בעת אינטראקציה עם בני גיל, בהשוואה לאינטראקציה עם מבוגר. לילדים עם ASD קשיים בתקשורת לא מילולית ומילולית, באינטראקציה עם בני הגיל ובהתנהגות הדדית. קשיים נוספים נראים בנייהול שיחה הדדית ובהשתתפות במשחק חברתי ובמשחק חברתי דמיוני (Dawson, et al., 2004; Locke, Shih, Kretzmann, & Kasari, 2016; Wimpory, Hobson, & Nash, 2007). כמו כן, ילדים עם ASD מאופיינים בדפוסי התנהגות ועניין חזרתיים המשפיעים על התנהלותם החברתית תקשורתית עם בני גילם (Kim & Lord, 2010). לאור זאת, ישנה חשיבות רבה להתבוננות על התנהגות הילדים עם ASD בסביבה החברתית עם עמיתיהם, על מנת, לאפיין את תחומי החוזק והחולשה שלהם במגוון מצבים ובסביבות שונות. המידע הנאסף באמצעות התצפית הישירה, מהווה חלק חיוני בהערכה של מיומנויות הילד עם ASD ובפיתוח תוכנית התערבות מותאמת עבורו (Spears, Tollefson, & Simpson, 2001). על אף חשיבות נושא זה, הכלים הקיימים כיום אינם ממצים דיים ומוגבלים ביכולתם לאפשר מדידה של אינטראקציה חברתית טבעית בין בני הגיל. קיים אם כן, צורך משמעותי בפיתוח הערכה מקיפה ויסודית של המיומנויות החברתיות והתקשורתיות של הילדים עם ASD, באינטראקציה עם בני גילם בסביבתם הטבעית.

מטרת המחקר: בדיקת התנהגות חברתית-תקשורתית במצבי אינטראקציה טבעיים, עם עמיתים, בהשוואה בין ילדים צעירים (בגילאי 3-6 שנים) ברצף האוטיזם בתפקוד גבוה (High Function IQ > 75) (Autism Spectrum Disorder- HFASD) המשולבים במסגרות חינוך רגילות לבין ילדים עם התפתחות תקינה. עבור מטרה זו, פותחה התצפית - Autism Preschool Peer Interaction Observation Scale- APIOS. ייחוד התצפית הוא בהיותה הערכה מקיפה של מגוון התנהגויות חברתיות-תקשורתיות של ילדים עם HFASD, בעת אינטראקציה עם בני גילם, המיועדת ליישום במסגרת החינוכית. במחקר זה נבחנו ההבדלים בין הקבוצות על פי ה-APIOS ועל פי מדדים מתוקננים של התנהגות חברתית תקשורתית (Social Responsiveness Scale-2 (SRS-2; Constantino & Gruber, 2012); Vineland Adaptive Behavior Scales, Second Edition (VABS-II; Sparrow, Cicchetti, & Balla, 2005). נבחנו גם הקשרים בין מדדים אלה ובין ה-APIOS. בנוסף, נבחנו הקשרים בין ה-APIOS ובין ה-IQ וה-APIOS-2. לבסוף, נבדקו גם מהימנות ותוקף תצפית ה-APIOS.

שיטת המחקר: במחקר השתתפו 85 ילדים בגילאי 3-6 שנים. חמישים ילדים עם HFASD ו-35 ילדים עם התפתחות תקינה, קבוצת הביקורת, אשר הותאמה לקבוצת הילדים עם ASD על בסיס גיל ו-IQ. הקבוצות השונות אף הותאמו על בסיס השכלת אם. מדדי הרקע נאספו באמצעות: ה-Mullen Scale (Mullen, 1995) of Early Learning: AGS Edition, שהינו כלי מדידה לתפקוד התפתחותי-קוגניטיבי ובאמצעות ה-Autism Diagnostic Observation Schedule, Second Edition (ADOS-2; Lord, et al., 2012). כלי זה נועד להעריך את חומרת התסמינים ונחשב - Gold Standard באבחון ברצף האוטיזם.

היכולת החברתית-תקשורתית נבחנה באמצעות: תצפית ה- Autism Preschool Peer Interaction Observation Scale (APIOS; Shefer & Bauminger-Zviely, 2016) שפותחה לצורך המחקר. התצפית נועדה לבחון מרכיבים מרכזיים בהתנהגות חברתית תקשורתית של ילדים עם ASD בגיל הרך עם בני גילם במסגרת החינוכית והתנהגויות בלתי מסתגלות. התצפית כוללת 12 קטגוריות כלליות, תשע חברתיות-תקשורתיות (תקשורת לא מילולית, התנהגויות חברתיות פונקציונאליות ומורכבות, התנהגות פרו חברתית, משחק חברתי ומשחק חברתי דמיוני, שיחה, מגוון הבעות פנים ומותאמות ההבעה הרגשית) ושלוש בלתי מסתגלות (התנהגויות שליליות, התנהגויות סטריאוטיפיות ועניין סנסורי). בתום התצפית נערך קידוד ההתנהגויות, על פי ההגדרות האופרציונליות. הסולם נע בין 1- התנהגות טיפוסית (בהקשרים מסוימים כלל התייחסות הן לכמות הפעמים שהתנהגות זו הופיעה והן לאיכותה) עד 4- התנהגות מאוד לא טיפוסית. כמו כן, היכולת החברתית-תקשורתית נבחנה גם באמצעות שאלונים להערכת הלכות החברתית תקשורתית שאלון Vineland להתנהגות מסתגלת: Vineland Behavior Scales, Second Edition (VABS-II; Sparrow, Cicchetti, & Balla, 2005). שאלון ה- SRS-2 למסוגלות חברתית: Responsiveness Scale, Second Edition (SRS-2; Constantino & Gruber, 2012). במפגש הראשון בגן הילד נאספו מדדי הרקע (ADOS-2, IQ) ובמפגש נפרד נערכה התצפית (APIOS) על ההתנהגות החברתית תקשורתית של הילדים עם HFASD עם בני גילם במצבים טבעיים. באחד ממפגשים אלו נערכה גם פגישה עם הגננת בה מולאו שאלונים להערכת המיומנויות החברתיות תקשורתיות של הילדים.

תוצאות המחקר: תוצאות המחקר איששו לרוב את השערות המחקר. נמצא הבדל מובהק בין הילדים עם HFASD ובין הילדים עם התפתחות תקינה בכל המדדים שנבדקו על פי ה- APIOS. כאשר הילדים עם HFASD, הראו יכולת נמוכה יותר בכל ההתנהגויות והקטגוריות שנמדדו. בהתאם לתוצאות בתצפית ה-APIOS, ניתן לסווג התנהגויות חברתיות תקשורתיות בהם ילדים עם HFASD וילדים עם התפתחות תקינה מראים קשיים משמעותיים יותר, כגון התנהגות פרו חברתי, משחק דמיוני חברתי ושיחה לעומת התנהגויות בהם התפקוד מסתגל יותר, כגון תקשורת לא מילולית, התנהגויות חברתיות פונקציונאליות ומותאמות ההבעה הרגשית. פרופיל דומה בהתנהגות החברתית תקשורתית הסתמן על פי ה- APIOS בקרב הילדים עם HFASD ובקרב ילדים עם התפתחות תקינה, כאשר מידת החומרה בקרב הילדים עם HFASD הייתה, באופן בולט, גבוהה יותר.

בבדיקת הקשרים בין מדדים, נמצא שככל שאיכות ההתנהגות החברתית תקשורתית בקרב ילדים עם HFASD היתה גבוהה יותר ב- APIOS, נראו אף יכולות חברתיות-תקשורתיות גבוהות יותר ב- VABS-II ותגובתיות חברתית תקינה יותר על פי ה- SRS-2. ככל שהתפקוד בתחום החברתי על פי ה- VABS-II ועל פי ה- SRS-2 בקרב ילדים עם HFASD היה תקין יותר, נראו פחות התנהגויות סטריאוטיפיות על פי ה- APIOS. ככל שרמת ה- IQ הכללית היתה גבוהה יותר, נראה תפקוד חברתי תקשורתי איכותי יותר עם בני הגיל בגן על פי ה- APIOS. כמו כן, ככל שרמת התפקוד בקטגוריות חברתיות תקשורתיות היתה תקינה יותר בקרב ילדים עם HFASD ב- ADOS-2, נראה תפקוד איכותי יותר בממד של תקשורת לא מילולית, משחק דמיוני חברתי, שיחה ומגוון הבעות הפנים על פי ה- APIOS. בנוסף, ככל שדרגת החומרה בתחום ההתנהגויות הסטריאוטיפיות היתה גבוהה יותר בקרב ילדים עם HFASD ב- ADOS-2, נצפה פחות משחק דמיוני חברתי עם בני הגיל בגן על פי ה- APIOS.

העובדה שה- APIOS הבחין בין הקבוצות בהתנהגות חברתית תקשורתית מעידה על תוקף המבנה שלו (Construct Validity). בנוסף, הממצאים שהצביעו על קשרים בין ה- APIOS ובין כלים מתוקפים למדידת התנהגויות חברתיות תקשורתיות (Vineland-II, SRS-2) תומכים בתוקף מתכנס (Convergence Validity) של ה- APIOS. לבסוף, הקשרים שנמצאו בין ה- APIOS ובין מדדי IQ וחומרת לקות על פי ה- ADOS-2, הינם בהלימה לספרות ומחזקים את הכלי.

מסקנות והשלכות המחקר: המחקר הנוכחי מרחיב, מחדש ומעשיר את הידע הקיים אודות התפקוד החברתי תקשורתי של ילדים עם HFASD בעת אינטראקציה עם בני גילם בסביבתם הטבעית בגן ואודות תפקוד בלתי מסתגל שלהם בהשוואה לילדים בני גילם בגיל הרך עם התפתחות תקינה הן במישור החינוכי והן במישור הקליני. ייחוד ה- APIOS הוא בכך שכולל מגוון רחב של התנהגויות חברתיות-תקשורתיות והתנהגויות בלתי מסתגלות ומספק אף הערכה איכותית של ההתנהגויות הנצפות. הערכה באמצעות תצפית ישירה על ילדים בסביבתם הטבעית, בה התנהגויות אלו מתרחשות הינה מרכיב חיוני בתכנון תוכנית התערבות כוללנית. הדבר מאפשר קביעת יעדים תואמים ומדויקים עבור כל ילד. בנוסף לכך, ניתן אף לעשות בו שימוש ככלי הערכה בתוכניות התערבות בגיל הרך לקידום אינטראקציות עמיתים-תחום הנחשב לליבת הקושי עבור ילדים עם ASD. כמו כן, המידע אשר נאסף אודות הילדים בגיל הרך עם התפתחות תקינה תרם ללמידה אודות דפוסי ההתנהגות החברתית תקשורתית שלהם עם בני גילם. מידע זה, מהווה בסיס איתן לאפיון ההתנהלות החברתית והתקשורתית בעת אינטראקציה ולקביעת מטרות התערבות ייחודיות ומותאמות אישית אף עבור אוכלוסייה זו. לבסוף, ה- APIOS יוצר סטנדרטיזציה של הערכה של אינטראקציות עמיתים בסביבה המוכרת לילדים. לאור זאת, המידע הנאסף באמצעות ה- APIOS מספק מענה לקריטריון שהינו תחום ליבה בהגדרת הלקות ברצף האוטיזם. שילוב ה- APIOS יחד עם כלים סטנדרטיים קיימים כגון ה- ADOS-2 וה- ADI-R (ADI-R; Lord, Rutter, & LeCouteur, 1994) יוסיף מידע חיוני אודות התפקוד החברתי תקשורתי של הילד עם בני גילו בסביבה הטבעית. באופן זה תתקבל תמונה מלאה ומקיפה אודות התפקוד של הילד.